

Єврорегіони в українських прикордонних областях – нереалізований потенціал відносин Україна-ЄС

Сергій КОСТЮК

Вступ

Черговий етап розширення ЄС спричинить якісно нову геополітичну ситуацію у відносинах України з Євросоюзом. Після вступу чотирьох із семи країн-сусідів України до ЄС (Польща, Словаччина, Угорщина – 2004р., Румунія – 2007р.) довжина спільного кордону сягне 1400 км. Це відкриває не тільки нові проблеми та виклики, але й перспективи для поглиблення діалогу Україна-ЄС.

На нашу думку, для України такою перспективою є підтримка транскордонної співпраці та розвиток єврорегіонів держави, адже 19 з 25 українських регіонів є прикордонними, а гасло “Європа регіонів” натомість “Європа країн” є важливим чинником євроінтеграційних процесів і політики ЄС.

У зв’язку з цим, питання реалізації ефективної політики кордонів України викликає неабиякий академічний та практичний інтерес. На сьогодні існує ціла низка публікацій з цієї проблематики, в яких дослідники вивчають окремі аспекти транскордонної співпраці, зокрема у торговельно-економічній, освітній та етнічній сферах, а також описують ті чи інші аспекти діяльності єврорегіонів [1]. Серед останніх досліджень слід виокремити аналіз П.Шишоліна і С.Дмитрова (1999), які класифікують чинники загроз національній безпеці, пов’язаних з неврегульованістю проблеми державних кордонів України [2]. У праці С.Максименко, Є.Кіш та ін. (2000; 2003) і С.Костюка (2000) автори описують досвід регіональної політики в країнах Європи та рекомендують запозичення й використання його окремих складових в українському контексті [3]. Етнічні аспекти відносин на території єврорегіонів розроблені у працях І.Буркута, С.Гакмана (2001) й А.Круглашова (2003) [4]. Зовнішньоекономічній діяльності єврорегіонів “Карпатський” і “Буг” присвячені монографії І.Ілька та ін. (1998) та П.Луцишина та ін. (1998) [5]. Водночас, проведено десятки науково-практичних конференцій і семінарів з питань транскордонної співпраці українських регіонів [6].

Однак, не дивлячись на достатню розробленість цієї проблеми в політологічних дослідженнях, преінтеграційний аспект єврорегіонів (регіональна інтеграція до виходу на загальноєвропейську арену) у прикордонних областях України залишається не дослідженим. Тож у даній статті ми спробуємо з’ясувати потенціал транскордонної співпраці в рамках єврорегіонів, проаналізувавши їхню історію, принципи, стан і проблеми функціонування. Іншими завданнями є визначення перспектив використання єврорегіонів у контексті майбутнього розширення ЄС, як механізму для поглиблення транскордонної співпраці Україна-ЄС і вироблення пропозицій для покращання функціонування цих утворень.

Передумови, правова база і принципи функціонування єврорегіонів

Єврорегіони – це одна з форм транскордонної співпраці адміністративно-територіальних одиниць сусідніх країн. Польські дослідники відзначають, що “європейські прикордонні і транскордонні регіони, де проживає вся європейська спільнота, потрібно уявляти або як співдружність сусідніх прикордонних регіонів, або як результат міжнародної співпраці між місцевими органами влади та регіональним керівництвом, або як результат співпраці між організаціями чи інституціями, що представляють прикордонні території [7].

З правової точки зору єврорегіони не є юридичними особами. Загальні правові засади їх розвитку закладені відповідними міжнародними угодами, зокрема “Європейською конвенцією

про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або органами влади” (1980), “Європейською угодою про прикордонні території” (1980) “Європейською хартією місцевого самоврядування” (1985), “Хартією конгресу місцевих і регіональних влад Європи” (1994). На сьогодні Асоціація європейських прикордонних регіонів охоплює понад 300 регіонів континенту.

Історія єврорегіонів охоплює порівняно короткий, однак надзвичайно динамічний період, адже громади, які вони об'єднали вже адаптовані до частих переносів кордонів, втрати державності та зміни політичних режимів. Чернівецький політолог В.Фісанов влучно назвав їх “рухомими геополітичними точками” на карті Європи. Ми виокремлюємо чотири типи єврорегіонів: перший – створені у 1950-х рр. між країнами-членами ЄС; другий – створені після 1989р. між країнами-членами ЄС і країнами-кандидатами на вступ до ЄС; третій – створені після 1991р. між посткомуністичними країнами Центральної і Східної Європи (ЦСЄ) і республіками колишнього СРСР; четвертий – створені після 2001р. між республіками колишнього СРСР.

Важливим є те, що єврорегіони були створені за ініціативою “низів”, чому сприяли такі чинники. **Перший**, спільна історія й тісні культурні зв'язки прикордонних громад. Адже протягом др. пол. XIX – поч. XX ст. більшість цих територій були у складі одних і тих самих державно-політичних утворень, наприклад, Австро-Угорської імперії, країн радянського блоку. **Другий**, соціально-економічні проблеми прикордоння, яке, перебуваючи на периферії, традиційно є менш розвиненим, ніж центр. **Третій**, загрози та виклики пов'язані з неврегульованістю проблеми спільної інфраструктури кордонів. Організована злочинність, контрабанда, некеровані міграційні потоки – лише деякі з них.

У зв'язку з вищезазначеним, ми можемо виділити наступні базові принципи функціонування єврорегіонів: добровільна участь, добросусідство та рівноправність сторін; досягнення компромісів з важливих питань; інтеграція на мікрорівні із збереженням національно-культурної ідентичності; залучення коштів центральних національних органів влади та міжнародних інституцій для вирішення соціально-економічних проблем прикордонних територій. При цьому, конкретні сфери співпраці залежать від пріоритетів сторін, наявних ресурсів та інтенсивності контактів.

На території України розвиток єврорегіонів здійснюється відповідно до низки Законів та інших правових актів України: “Про основні напрями зовнішньої політики України”, “Про місцеве самоврядування в Україні”, “Про місцеві державні адміністрації”, “Про зовнішньоекономічну діяльність”, Указу Президента України “Про Концепцію державної регіональної політики”, Постанови КМУ “Деякі питання розвитку транскордонного співробітництва та єврорегіонів”, а також Угоди про партнерство та співробітництво між ЄС і Україною. Проте, відсутній вкрай необхідний Закон “Про транскордонну співпрацю”.

Сьогодні прикордонні області України (Волинська, Чернівецька, Закарпатська, Одеська, Івано-Франківська, Тернопільська, Львівська, Харківська, Чернігівська) і адміністративно-територіальні одиниці Польщі, Словаччини, Угорщини, Білорусі, Росії, Румунії й Молдови входять до складу шести єврорегіонів. Зокрема, українсько-польсько-словацько-румунсько-угорську співпрацю формалізовано в рамках єврорегіону “Карпатський” (створено у 1993); українсько-польсько-білоруську – “Буг” (1995); українсько-румунсько-молдавську – “Нижній Дунай” (1998) і “Верхній Прут” (2000); українсько-російсько-білоруську – “Дніпро” (2003); українсько-російську – “Слобожанщина” (2003). Для порівняння, на терені Польщі діє 15 єврорегіонів, а відтак – майже не залишилося вільної від єврорегіонів прикордонної території [8]. Критерієм оцінки рівня транскордонної співпраці в рамках єврорегіонів є реалізація сторонами-учасниками спільних проектів.

Здобутки та проблеми єврорегіонів

Оскільки єврорегіони є своєрідною платформою, яка дає можливість поглиблювати співпрацю на мікрорівні, то й їхні проекти спрямовані на розв'язання вузьких економічних, соціальних чи культурних проблеми прикордоння. До активу єврорегіонів третього типу, слід віднести низку досягнень. По-перше, **розвиток регіональної економічної співпраці**. Це і скасування місцевих зборів і платежів при перетині державних кордонів усіма фізичними та юридичними особами, що мешкають або зареєстровані на території єврорегіону (“Верхній Прут”) і заснування Асоціації карпатських торгово-промислових палат (“Карпатський”) і підтримка СЕЗ “Яворів”, “Закарпаття”, “Загонь”, курорту-полісу “Трускавець” і розвиток громадських організацій, які займаються підтримкою підприємців. Наприклад, Люблінський Фонд Розвитку підтримує бізнес-контакти між польськими і українськими підприємцями (“Буг”). Як результат – понад 50% від \$3,12 млн, інвестованих протягом останніх півтора року у Волинську обл., припадає на компанії сусіднього Люблінського воєводства [9]. По-друге, **розширення мережі прикордонних переходів**, зокрема, будівництво транспортних мостів через р.Тиса і р.Західний Буг, під'їзної дороги в районі українсько-польського кордону тощо. По-третє, **захист довкілля**. Серед заходів – україно-австро-румунський проект ECOPROFIT, спільний україно-словацько-угорсько-румунський проект по створенню системи гідроспоруд (“Карпатський”), створення Міжнародного заповідника Біосфери “Західне Полісся”, який внесено до списку ЮНЕСКО (“Буг”), проект з охорони поверхневих вод, який охоплює Волинську область, Люблінське воєводство і французький регіон Лотарингію (“Буг”). Останній проект є чудовим прикладом співпраці трьох країн, одна з яких вже в ЄС, друга – через кілька місяців вступить до нього, третя – задекларувала вступ до ЄС своєю стратегічною метою. По-четверте, **активна співпраця у освітньо-культурній сфері**. З 2000р. з метою заохочення порівняльних досліджень серед наукових закладів єврорегіону “Карпатський” діє Програма міжрегіональних наукових досліджень; створено Асоціацію університетів. Зусиллями науковців єврорегіонів проведено десятки літніх шкіл, наукових конференцій і форумів. На розвиток національно-культурної самобутності спрямовано проекти “Туцулка” (“Карпатський”), “Замойщина і Волинь в минулому тисячолітті – наука, культура, мистецтво” (“Буг”) та ін. Плідною також є співпраця музеїв, зокрема, слід виокремити польсько-український проект “Кресові твердині в обороні Європи”, який має на меті показати, як укріплення на прикордонних територіях сьогоденної України і Польщі захищали Європу від турецького і татарського нашествия (“Буг”). Крім того, єврорегіони слід розглядати і як стабілізаційний чинник у сфері безпеки ЦСЄ після розширення НАТО і ЄС [10].

Однак, можливості єврорегіонів набагато ширші. Але невирішеність принципових питань, не дозволяє Україні максимально їх використовувати. Зупинимось на трьох найбільш актуальних групах проблем що існують у функціонуванні єврорегіонів.

Недосконалість нормативно-правової бази функціонування єврорегіонів і розмежування їх повноважень з центральними органами влади. Нині чимало питань Україні доводиться вирішувати на рівні урядів держав-учасниць єврорегіонів, оскільки відсутній вже згаданий закон “Про транскордонне співробітництво”, а Європейська конвенція про транскордонне співробітництво не відповідає на актуальні українські проблеми. Управління держаним майном у районах здійснюється на вищих шаблях влади (облдержадміністраціями або КМУ). Неузгодженість дій виконавчих структур призводить до безвідповідальності регіональних чиновників за помилкові рішення і бездіяльність, а відтак зменшує рівень довіри громадськості. Візьмемо, для прикладу, хоча б етнічний діалог у рамках єврорегіонів. Навіть при всій добрій волі та за умови досягнення консенсусу між усіма сторонами єврорегіональної співпраці шлях від пропозиції до її втілення в життя у рамках єврорегіонів є надто довгим, щоб бути визнаним ефективним у спільній роботі сторін з

гармонізації міжетнічних стосунків. [11]. Крім того, у більшості євро регіонів немає навіть спеціальної Робочої комісії, яка б відповідала за вироблення пропозицій до керівних органів євро регіонів з цього кола питань, або такі питання знаходяться у віданні інших комісій, але відсутні навіть у переліку їх компетенції. Як зазначив член Робочої комісії євро регіону “Верхній Прут” від Чернівецької області А.Круглашов, ці симптоми показують, що власне етнічні проблеми тут поки що не стали предметом рефлексії урядовців новоутворених євро регіонів, або ж вони, ці чиновники, ще не готові й не зацікавлені в їх вирішенні у форматі транскордонної євро регіональної співпраці.

Недостатність фінансових ресурсів для реалізації проектів євро регіонів. Нинішнє бюджетне фінансування регіонів надає транскордонній співпраці, як власне, і євроінтеграційному курсу України, здебільшого **декларативного** характеру. На виконання Програми інтеграції України в ЄС у 2002р. було фактично виділено лише п’яту частину запланованих бюджетних коштів [12]. Парадокс полягає у тому, що навіть можливість залучати фінансування західних фондів для реалізації проектів євро регіонів українці не використовують повною мірою. За отриманими даними, якщо Польща й Угорщина подають заявки на 30-40 проектів на рік, то Україна – лише на 2-3 [13]. Крім того відсутня й “результативна співпраця ділових людей, незважаючи на те, що в період активного прикордонного “човнярства” ми аж надто добре вивчили потреби й можливості одне одного” [14], що ускладнює залучення іноземних інвестицій в економіку прикордонних територій.

Низький рівень інформаційного забезпечення діяльності євро регіонів. Ми переконані, що переважна більшість мешканців прикордонних областей України, на запитання, чи знають вони, що їх область входить до відповідного євро регіону, відповіли б: “Ні”. Регулярно і оперативно отримувати інформацію про участь українських областей в євро регіонах громадськість не має змоги ні через мережу Інтернет, ні через друковані ЗМІ. У всесвітній мережі взагалі відсутні веб-сторінки української частини євро регіонів. Лише на веб-сторінці Одеської облдержадміністрації є загальна інформація про “Нижній Дунай”, а інформацію про “Карпатський” можна отримати лише з веб-сторінки Карпатського фонду, яку останнього разу було оновлено ще у 2000р. А без підтримки широких мас населення, ефективна реалізація євроінтеграційного курсу України неможлива. Для прикладу, польська сторона вважає, що про транскордонну співпрацю, її можливості саме для конкретної невеликої території повинна знати кожна тамтешня людина. Тільки тоді, коли гміни і повіти отримають можливість бути присутніми на засіданнях, включитися в розробку конкретних програм і стати об’єктом цих програм, можна буде очікувати результатів. Тож поляки створили нову юридичну структуру – “Євро-Карпати”, членами якої стали саме низові самокеровані структури євро регіонів.

Крім того, існує й низка **зовнішніх чинників**, що негативно впливають на розвиток євро регіонів у короткостроковій і середньостроковій перспективі. У першу чергу, це введення візового режиму між країнами-кандидатами на вступ і Україною у зв’язку з розширенням ЄС, що призвело до появи нової розподільчої лінії в Європі. Крім зменшення людських контактів між жителями прикордонних територій, розширення ЄС призведе до істотних втрат для української економіки. За даними УЦЕПД, втрати можуть скласти \$100-120 млн [15].

Перспективи євро регіонів у контексті розширення ЄС

Очевидно, що після весни 2004р., роль євро регіонів для західних сусідів України буде не такою значною, як для України, адже вони обживатимуться у новому Європейському Домі. Україні ж, натомість, доведеться втішатися тим, що ЄС “вітає її проєвропейські прагнення” і максимально використовувати можливості транскордонної співпраці, пропонуючи конкретні заходи, які б зацікавили партнерів по той бік кордону. На цьому тлі значення двосторонніх і

багатосторонніх контактів між Україною і новими країнами-учасницями ЄС у рамках єврорегіонів залишатиметься досить високим. Знову ж таки наведемо як приклад Польщу, територія східного кордону якої мало розвинена та індустріалізована, але вона становить ¼ всієї території держави і на ній проживає 1/3 всього населення [16]. Іншою точкою дотику є проблема облаштування кордону. Україна має найдовший зовнішній кордон серед європейських країн: з Польщею – 542,3км; Словаччиною – 98,7км; Угорщиною – 135,1км; Румунією – 608,6км, проте його інфраструктура й досі не реконструйована. Крім того, ми вважаємо, що перспективними для поглиблення транскордонної співпраці між Україною і країнами-сусідами, що приєднуються до ЄС у 2004р. і 2007р. є такі напрями: боротьба з організованою злочинністю, контрабандою товарів і людей; сприяння сталому економічному і соціальному розвитку прикордонних територій; збільшення транзитних можливостей прикордонних територій; підтримка заходів “народної дипломатії” у сфері науки, освіти, культури і спорту; гармонізація міжетнічних стосунків на територіях єврорегіонів; розвиток туризму; захист довкілля та охорона здоров’я.

Водночас, Євросоюз вже розробив власні підходи до розвитку співпраці з новими сусідами, в т.ч. й Україною, які зафіксовано у документі Європейської Комісії (ЄК) “Підготовка до впровадження нового інструмента для сусідства” від 01.07.03р., в якому розвивається і конкретизується Послання ЄК до Ради ЄС та Європейського Парламенту “Розширена Європа – сусідство: нові рамки відносин із нашими східними та південними сусідами” від 11.03.03р. [17]. Основою відповідної політики стала розбудова досвіду сприяння прикордонній співпраці в рамках програм ЄС, і забезпечення ритмічного функціонування й надійного управління майбутніми східними й середземноморськими кордонами, шляхом сприяння сталому економічному і соціальному розвитку регіонів по той бік кордонів.

Україна входить до 4-х із 24 нових програм в їх індикативному переліку ЄК, що ґрунтується на програмах *INTERREG* для нинішніх і майбутніх держав-членів і на майбутніх програмах прикордонної співпраці *PHARE* на зовнішніх кордонах розширеного ЄС (див. Табл.1). Щодо програми *TACIS*, у якій Україна є ключовим партнером [18], то буде складено новий Документ щодо стратегії та Індикативну програму прикордонної співпраці на період 2004-2006рр. і відповідні річні програми заходів, де буде внесено необхідні зміни, що вимагаються Програмами сусідства.

Таб. 1. Україна в нових Програми сусідства для зовнішніх кордонів ЄС

ПРОГРАМА СУСІДСТВА	ЗАЛУЧЕНІ КРАЇНИ
Польсько-україно-білоруська	Польща, Україна , Білорусь
Угро-словацько-українська	Угорщина, Словаччина, Україна
Румуно-українська	Румунія, Україна
“CADSES”	Німеччина, Австрія, Італія, Греція, Чехія, Словаччина, Словенія, Польща, Угорщина, Румунія, Болгарія, Хорватія, Македонія, Сербія та Чорногорія, Боснія та Герцеговина, Албанія, Україна , Молдова

Однак, на думку експертів, нині є підстави для обережного оптимізму щодо подальшого удосконалення ініціативи сусідства та її перетворення з *сирого декларативного* проекту на програму конкретних дій у напрямі наближення країн-сусідів до копенгагенських критеріїв членства в ЄС. Таким удосконаленням могла б стати диференціація країн-сусідів і вироблення узгодженого алгоритму дій стосовно кожної з них. Однак розраховувати на те, що в найближчому майбутньому Україна отримає істотне підвищення свого статусу в стосунках з

Євросоюзом, нереально [19]. Без зайвих дипломатичних ходів прокоментував Ініціативу сусідства зосереджену на Україні, Молдові й Білорусі Міністр закордонних справ Данії Пер Стіг Мьоллер: "...Ми мусимо зміцнити й поглибити наші взаємини й піднести ці країни – так, щоб ми не мали проблем по сусідству"; особлива увага до України, як і до інших двох згаданих держав, – не через власну важливість України, а через її "сусідське" географічне розташування й проблемність: "Якщо ці країни не розвиватимуться, то, звичайно, у нас виникне ще одна проблема – бо ж будуть люди, які намагатимуться дістатися через кордони, організована злочинність, наркотики – все те, що відбувається, коли бідні країни намагаються вижити по сусідству з багатими країнами" [20].

Можемо сподіватися й на розуміння членами ЄС того, що проблеми зовнішніх кордонів України, а це більше 2700км, є проблемами усієї Європи. Адже тільки через українсько-російський кордон проходить 2/3 усієї контрабанди та 90% усіх нелегальних мігрантів, а територіальні претензії Румунії й Росії щодо України дестабілізують ситуацію на континенті.

Тому, на думку автора, **вкрай необхідною у контексті розширення ЄС є відкрита "двостороння гра", а також пошук можливостей використання єврорегіонів у якості додаткових механізмів вирішення актуальних проблем співпраці.**

Висновки та пропозиції

Таким чином, проаналізувавши певні аспекти сучасного стану і перспективи співпраці українських прикордонних територій у рамках єврорегіонів, автор дійшов до таких висновків. З огляду на процеси європейської інтеграції й історію тісних соціокультурних контактів у прикордонних регіонах, транскордонна співпраця й розвиток єврорегіонів України зберігають великий потенціал для поглиблення діалогу Україна-ЄС. Проте, для цього нашій державі необхідно якісно нова регіональна політика, яка передбачає чітке розмежування повноважень між центральними та місцевими органами влади, підвищення ролі регіонів, розширення їх повноважень і відповідальності, дотримання мінімальних соціальних стандартів населення. Ми також пропонуємо вжити низку заходів для покращення законодавчого, організаційного, фінансового й інформаційного забезпечення функціонування єврорегіонів. **По-перше**, розробити й прийняти Закон України "Про транскордонне співробітництво". **По-друге**, утворити Міністерство регіональної політики [21] та створити під егідою цього міністерства та Міністерства закордонних справ Раду міжнародного регіонального співробітництва. До Ради увійшли б керівники державних адміністрацій, представники інших центральних органів виконавчої влади. **По-третє**, подати спільні з територіями-учасниками єврорегіонів заявки на фінансування проектів на 2004-2007рр., використовуючи можливості нових Програм сусідства ЄС і гранти недержавних фондів. Пріоритетними сферами повинні бути облаштування прикордонної інфраструктури та залучення інвестицій в економіку єврорегіонів. **По-четверте**, створити веб-сторінки усіх єврорегіонів в яких беруть участь українські області, в т.ч. й англійською мовою. На веб-сторінках слід розміщувати інформацію про історію, структуру і проекти єврорегіонів, тексти документів, статистичні дані й контактну інформацію. Хоча більшість громадян України сьогодні й немає доступу до мережі Інтернет, однак такі веб-сторінки дадуть можливість ЗМІ більш оперативно і повно інформувати громадськість, а також допоможуть західним партнерам скласти уявлення про Україну.

Ми переконані, що при належній увазі до розвитку єврорегіонів, вони здатні перетворитися на "локомотив" євроінтеграційного курсу України. Але це у середньостроковій перспективі, а у короткостроковій – українцям слід мінімізувати негативні наслідки розширення ЄС і ділами переконати Європу у тому, що вони не є проблемною нацією.

Література

1. Петренко З. Єврорегіони в системі транскордонного співробітництва України / Ін-т світової економіки і міжн-х відносин: Зб. пр. вч. – К, 1997. – С.38-41; Стельмах О. Транскордонне співробітництво в системі регіональної політики України // Україна в ХХІ ст.: концепції та моделі економічного розвитку. – Львів, 2000. – Ч.2. – С.455-457; Воронова О. Транскордонне співробітництво у рамках єврорегіонів // Вісник соціально-економічних досліджень. – Одеса, 2001. – Вип. 10. – С.72-77; Перстнева Н. Трансграничное сотрудничество, или украинский опыт еврорегионов // www.zerkalo-nedeli.com/ie/show/301/2783.
2. Шишолін Д., Дмитров С. Держава починається з кордону. – Міжнародна безпека. – 1999. – №1.
3. Максименко С., Кіш Є., Лендьел М. Регіональна політика в країнах Європи: уроки для України. Київський центр Інституту Схід-Захід. – К., 2000; Кіш Є. За стандартами транскордонної взаємодії // Політика і час. – 2003. – №10. – С.79-84; Костюк С. Від Єврорегіону – до Євросоюзу // www.uceps.com.ua/ukr/all/publications/publicat_991_ukr.shtml.
4. Див. матеріали наукових конференцій “Регіональна та національна еліта: хто формує політику?” (Чернівці, 2001). “Україна-Румунія-Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин” (Чернівці, 2001), “Етнічні взаємини та території Єврорегіону “Верхній Прут” (Чернівці, 2001); Круглашов А. Від “Європи націй” до “Європи регіонів” // Політика і час. – 2003. – №10. – С.69-78.
5. Ілько І., Палінчак М., Лендьел М. Карпатський єврорегіон як модель регіонального співробітництва у Центральній і Східній Європі. – Ужгород: Ужгор. держ. ун-т, 1998; Клімчук Б., Луцишин П. та ін. Єврорегіон “Буг”: зовнішньоекономічна діяльність Волинського суспільно-територіального комплексу. – Луцьк: РВВ Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 1998. – 204с.
6. Регіональна політика в Україні: стан та перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 24-25 травня 2000р. – Харків, 2000; Сучасна єврорегіональна політика України, Румунії, Молдови // Україна-Румунія-Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин. Міжнародна наукова конференція, 16-17 травня 2001р. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.468-480; Кордони Європи – кордони України: через спільні інтереси до спільної безпеки: матеріали кр. столу, 17 лютого 2001р. – К., 2001; Безпосереднє сусідство України з ЄС: закриті кордони чи нові імпульси до співпраці?: Матеріали міжн-го круглого столу, 7-9 листопада 2002р. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2002. – 179с.
7. Borys T., Gora J. Panorama Euroregionow. Urzad Stat., Wyd. drugie zmodyfikowane. – Wroclaw, 1998.
8. Радіо “Полонія” від 26.11.03, www.radio.com.pl/polonia/.
9. Носараєва Л. Економічний форум у Львові: від Союзу країн – до Союзу Регіонів // Дзеркало тижня. – 2002. – №39.
10. Див.: Kostyuk S. Workshop Address // Role of the Carpathian Euroregion in Strengthening Security and Stability in Central and Eastern Europe. International Workshop, November 23-25. – Uzhghorod, 2000. – P.58.
11. Круглашов А. Від “Європи націй” до “Європи регіонів” // Політика і час. – 2003. – №10. – С.75.
12. Зовнішня політика внутрішнього використання // Центр Разумкова, 2002. – К.: Заповіт. – 2002. – С.544.

13. Гетьманчук О. Україна – Польща: прикордонні нотатки // Дзеркало тижня. – №29 (454).
14. Юрій Т. Дуже далекі вони від народу, або ще раз про євро регіон “Верхній Прут”. – Доба. – 2002. – №16.
15. Див.: www.korrespondent.net від 3 грудня 2003р.
16. Качмарська Я., Лужковський Я. Євро регіони в польсько-українських прикордонних областях – важлива ланка на шляху до європейської інтеграції // Журнал європейської економіки. – Том 1. – №3. – грудень 2002. – С.289.
17. Послання Комісії. Підготовка до впровадження нового інструмента для сусідства. Брюссель, 1 липня 2003 року COM (2003) 393 остання редакція. Повний текст документу, доступний на веб-сайті Представництва ЄК в Україні, www.delukr.ces.eu.int.
18. Бюджет програми *TACIS* для України з 1991 по 1999рр. становив €468,2 (за винятком програм ядерної безпеки), а на 2000-2003рр. – €200 млн (за винятком програм ядерної безпеки).
19. Сушко О. Ініціатива сусідства і майбутнє Європи // Аналітичний щоквартальник. – 2002. – №3. – С.27.
20. Прес-конференція в Копенгагені від 14.12.02р. Див.: Центр миру, конверсії та зовнішньої політики України, www.foreignpolicy.org.ua // Український монітор. – 2002. – №50.
21. Вперше цю пропозицію висловили експерти Центру Разумкова. Див.: Центр Разумкова 2000. – К.: Заповіт, 2001. – С.178.